

УДК 159.922.73.-053.4

**ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ
МОВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ГРІ: СУЧАСНІ
ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Завязун Т.В.

**кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри
психології, Комунальний заклад «Житомирський інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
[orcid.org/ 0000-0002- 4999- 5091](https://orcid.org/0000-0002-4999-5091)**

У статті здійснено науковий аналіз проблеми розвитку структурних компонентів мовлення старших дошкільників у грі. Підкреслено двосторонній характер зв'язку розвитку мовлення з ігровою діяльністю в дошкільному дитинстві, так як розвиток мовлення старших дошкільників передбачає активне включення дитини у самостійну діяльність з дорослим та однолітками, яка поєднує репродуктивну та творчу форми відображення навколишнього світу. Акцентовано увагу на головному завданні, яке постає перед дорослими, а саме, як за допомогою гри, тобто через найприроднішу для дитини діяльність, можливо розвинути структурні компоненти її мовлення. Розкрито основні чинники, які забезпечують розвиток структурних компонентів мовлення старших дошкільників на різних етапах гри.

Ключові слова: *розвиток мовлення старших дошкільників, структурні компоненти мовлення, ігрова діяльність.*

Завязун Т.В. Проблема развития структурных компонентов речи старших дошкольников в игре: современные подходы исследования.

В статье осуществлен научный анализ проблемы развития структурных компонентов речи старших дошкольников в игре. Подчеркнуто двусторонний характер связи развития речи с игровой деятельностью в дошкольном детстве, так как развитие речи старших дошкольников предполагает активное включение ребенка в самостоятельную деятельность со взрослыми и сверстниками, которая

сочетает репродуктивную и творческую формы отражения окружающего мира.

Акцентировано внимание на главной задаче, которая встает перед взрослыми, а именно, как с помощью игры, то есть через самую естественную для ребенка деятельность, возможно развить структурные компоненты его речи. Раскрыты основные факторы, которые обеспечивают развитие структурных компонентов речи старших дошкольников на разных этапах игры.

Ключевые слова: *развитие речи старших дошкольников, структурные компоненты речи, игровая деятельность.*

Zavyazun T.V. The problem of speech components development in senior preschool children through the game: modern approaches to research.

The article highlights the scientific analysis of the problem of speech components development in senior preschool children through the game. It also underlines the connection of the speech development with the games in preschool children, as the speech development in senior preschool children includes the active interaction of a child with adults and other children of the same age, where the child reflects the surrounding world reproductively and creatively. The article focuses on the main task for an adult, that is to develop the speech components of a child through the most natural activity for them, namely through the game. It also describes the main factors that influence the speech components development in senior preschool children at different stages of the game.

It shows that the game interaction is one of the primary cultural means of active reproduction, acquiring and creation of speech structures by the child. The article points out that the game stimulates the development of speech due to its ability to give preschool children a set of positive emotions that are vital for their healthy mental and physical development. At each stage of the role-playing game a child learns such language skills as: listening, asking questions, speaking, substantiating, proving and communicating. Thus, it was found that the game can not occur without speech communication.

Key words: speech development in senior preschool children, speech components, games.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Дошкільне дитинство визначають як сенситивний період для засвоєння дитиною мовлення, яке з одного боку, виступає мірою досягнень дошкільника, а з другого, основою його особистісної культури. Розвиток мовлення малюка відбувається з перших днів його життя: спочатку у взаємодії з дорослим під час засвоєння ним форм та засобів спілкування, а потім у процесі виникнення потреби спільної діяльності з однолітками. Тому виникнення потреби дитини у спілкуванні з іншими людьми є вирішальним фактором у процесі формування її активного мовлення. Але останнім часом знижується загальний рівень мовленнєвої культури суспільства, що впливає на процес своєчасного мовленнєвого розвитку дитини. Наслідком таких змін є гальмування розвитку активного мовлення дітей, їх творчої реалізації у суто дитячих видах діяльності. Особливої актуальності набуває проблема створення оптимальних умов розвитку активного мовлення дитини, яке визначається як базис для засвоєння нею форм та засобів спілкування, що у дошкільному віці відбувається у провідному виді діяльності – дитячій грі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здійснений аналіз відповідних джерел з педагогічної та вікової психології дав можливість констатувати, що на сучасному етапі демократизації суспільного життя світовий та вітчизняний досвід наукових досліджень з окресленої проблеми доводить необхідність створення гуманістичної моделі функціонування всіх сфер життєдіяльності дошкільників. Розвиток комунікації відбувається поступово шляхом наслідування соціального досвіду суспільства при включенні дитини у взаємодію з оточуючим її світом; процес привласнення суспільного досвіду (інтеріоризація) у дитинстві, відбувається шляхом присвоєння «культурних форм психіки» у спілкуванні з дорослими та однолітками при включенні у доступний, самостійний вид діяльності –

сюжетно-рольову гру; потреба у комунікації з дорослими виникає у перші два місяці від народження дитини [3], потреба у комунікації з однолітками [5] проявляється у молодшому дошкільному віці і формується в старшому дошкільному віці, що спрямовує подальший розвиток структурних компонентів мовлення дошкільника, як у самодіяльній грі, так і інших видах діяльності; спілкування тісно пов'язане з діяльністю, будь-яка форма комунікації виступає як форма спільної діяльності, люди завжди спілкуються в процесі певної діяльності; поєднання діяльності однієї людини з діяльністю інших людей утворює спільну діяльність, у спільній діяльності формується не тільки суб'єкт-об'єктні (людина-предмет діяльності), а й суб'єкт-суб'єктні відносини (людина-людина); сутність комунікації полягає у взаємодії суб'єктів діяльності; зв'язок комунікації та діяльності полягає саме в тому, що завдяки взаємодії діяльність організується, а комунікація набуває нових функцій; у комунікації відбувається збагачення діяльності, розвиваються й утворюються нові зв'язки та стосунки між людьми.

Проблема комунікативності ігрової діяльності досліджувалась як психологами (Л. Виготський, Д. Ельконін, К. Карасьова, Т. Піроженко, Д. Узнадзе), так і педагогами (А. Богуш, Н. Гавриш, Г. Григоренко, А. Рузська, Д. Менджерицька, К. Щербакова). Гра, на думку вчених, є виявом дитячої активності, спрямованої на засвоєння суспільного досвіду, оволодінням рідною мовою і спілкуванням [1; 2; 3; 4; 5].

Психолінгвістичний компонент проблеми комунікативної та ігрової діяльності розкривається у працях Є. Верещагіна, М. Жинкіна, І. Зимньої, О. Леонтєва, О. Лурії, Т. Піроженко, І. Синиці, О. Соколова та ін. Проблема місця різних видів діяльності у психічному розвитку дитини достатньо повно представлена в сучасній дитячій психології (Л. Божович, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Котирло, О. Леонтєв, Д. Ельконін та ін.). За даними вчених, перехід від одного етапу вікового розвитку до іншого пов'язаний зі зміною одного виду провідної діяльності іншим, тобто діяльності, «розвиток якої зумовлює найважливіші зміни у психічних процесах і психічних

властивостях особистості дитини на певній стадії її розвитку» (О. Леонтьєв). Провідна діяльність, за Д.Ельконіним, це та діяльність, у середині якої зароджуються і виникають нові види діяльності. Кожний період характеризується своїм видом провідної діяльності. Провідним видом в дошкільному віці є ігрова діяльність. І саме на етапі дошкільного дитинства яскраво простежується взаємозв'язок мови і мовлення з ігровою діяльністю, що і стало предметом нашого дослідження.

Формулювання мети статті. Зв'язок розвитку мовлення з ігровою діяльністю в дошкільному дитинстві має двосторонній характер, так як розвиток мовлення старших дошкільників передбачає активне включення дитини у самостійну діяльність з дорослим та однолітками, яка поєднує репродуктивну та творчу форми відображення навколишнього світу. Тому перед дорослими постає завдання: як за допомогою гри, тобто через найприроднішу для дитини діяльність, можливо розвинути структурні компоненти її мовлення.

Виклад основного матеріалу статті. Ігрова діяльність на етапі дошкільного дитинства є ефективним засобом дослідження функціонування мовленнєвих структур дитини.

Розвиток структурних компонентів мовлення на різних етапах гри забезпечується сукупністю таких чинників:

- спеціальній організації цих діяльностей, яка ґрунтується на особистісно-орієнтованій моделі взаємодії його учасників (вихователів і дітей) та на гуманістичному підході;
- системі мовленнєвих технологій, спрямованих на перехід дитини від репродуктивних до креативних мовленнєвих та ігрових дій;
- функціональному характері мовленнєвої та ігрової діяльності.

Процеси діагностики розвитку структурних компонентів мовлення старших дошкільників у грі передбачає активне включення дитини у самостійну діяльність з дорослим та однолітками, яка поєднує репродуктивну та творчу форми відображення навколишнього світу. Гра має дієвий і

динамічний характер, у ній дитина «діє собою», за словами Г.Люблінської, це насамперед відтворення різноманітних фізичних дій, що відображають життя людей. Чим більші можливості для активних дій, тим цікавішою є гра. Гра не може відбуватися без мовленнєвої комунікації. Вона супроводжується мовленням, фразами, міркуваннями, діалогом, розмовним мовленням, де відбивається характер ігрових ролей. У грі діти словами передають переживання людей, їхні турботи, радощі, хвилювання і т. ін. Отже, гра є специфічною формою пізнавальної діяльності, в ході якої дитина дією, мовленням і почуттями відображає дійсність. У багатьох ситуаціях при взаємодії між однолітками відбувається перетин смислових просторів її учасників, що приводить до створення нового смислового простору. Так, у спільній грі виникають ситуації, коли уявлення партнерів про розвиток сюжетної лінії розходяться, або учасники гри прагнуть до реалізації ролей по змісту не зв'язаних між собою. У цьому випадку успіх продовження спільної гри залежить від уміння запропонувати партнеру сюжетну подію, що поєднає за змістом ці ролі; чи побудувати, послідовно продовжити розвиток запропонованої партнером сюжетної події. Тому, гра є особливим видом діяльності, яка змінюється і розгортається як суб'єктивна діяльність дошкільника [2].

Отже, в процесі сюжетно-рольової гри дитини розширюються межі ігрової та мовленнєвої взаємодії старшого дошкільника з однолітками, що посилює розвиток його суб'єктності, яка змінює функціонування комунікативних систем дитини. У процесі такої комунікативної діяльності відбувається взаємодія людей як суб'єктів спілкування в цілісній функціональній системі; виникає психічний контакт; проявляються дії свідомо орієнтовані на смислове сприйняття іншими людьми для досягнення соціальної єдності; спрямовується та узгоджується об'єднання зусиль з метою налагодження відносин для отримання спільного результату [4].

Таким чином, спираючись на здобутки наукових досягнень вітчизняної і зарубіжної психології у проведеному дослідженні зроблено акцент на те, що цілеспрямований комплексний вплив в умовах закладу дошкільної освіти та сім'ї має забезпечувати розвиток комунікативних вмінь дитини у процесі ігрової взаємодії з однолітками, що передбачає: збагачення емоційних та особистісних контактів дітей з дорослими і однолітками; задоволення потреби дітей в різноманітному чуттєвому пізнанні; активне дослідження навколишнього світу; перетворення предметного середовища для задоволення потреб спільної з однолітками діяльності.

Ігрова діяльність стимулює розвиток мовлення старших дошкільників тому, що в ігровій взаємодії виникає в дитини бажання спілкуватись з ровесниками, вона навчається налагоджувати контакт з ними, отримує безліч позитивних емоцій від спілкування з ровесниками, розуміє та організовує себе та інших учасників гри, що так потрібно для здорового психічного і фізичного розвитку малюка.

Тому для дослідження змісту структурних компонентів мовлення старших дошкільників було визначено її діяльнісну структуру, як систематично змінну кількість по відношенню до зміни якоїсь іншої кількості. Спираючись на те, що мовлення дитини реалізується у мовленнєвих актах, які проявляються у діях (вербальних засобах комунікації), зміна кількості яких відбувається у процесі їх засвоєння та відбивається на результативності самого комунікативного процесу, ми визначили мовленнєве висловлювання як кількості мовлення й досліджували їх як одиницю вимірювання мовлення дитини.

Кожна мовленнєва одиниця – це складник мовлення дошкільника, який спрямований метою комунікації. На кожному етапі оволодіння діяльнісною структурою мовлення проявляються мовленнєві висловлювання, які, з одного боку, забезпечують успішність комунікативної діяльності у цей період її розгортання, а з другого – становлять зміст структурних компонентів мовлення наступного рівня.

Викладене дає підстави акцентувати, що на різних етапах творчої гри структурні компоненти проявляються у мовленнєвих висловлюваннях, які мають цілісну структуру та складаються із рівноцінних, але не однакових за змістом мовленнєвих актів.

Під час ігрової діяльності дітей зміст мовленнєвих висловлювань визначається метою спілкування: налагодити, спрямувати, підтримати, збагатити, скерувати процес взаємодії між учасниками спільної гри. У дослідженні зазначені висловлювання представлені, як одиниця ступеня розвитку структурних компонентів мовлення дошкільника у процесі гри. Отже, мовленнєве висловлювання визначається як одиниця вимірювання ступеня розвитку структурних компонентів мовлення старших дошкільників.

Ступінь розвитку структурних компонентів мовлення старших дошкільників визначається як сукупність мовленнєвих висловлювань, свідомо спрямованих на їх смислове сприйняття іншими учасниками взаємодії. У процесі творчої гри рівень прояву структурних компонентів мовлення старших дошкільників забезпечує зміст мовленнєвих висловлювань, які мають різну спрямованість, а саме: встановлення контакту, налагодження емоційного зв'язку, отримання та передача інформації, узгодження змісту взаємодії. Створення зазначених умов нерозривно пов'язане з етапами розвитку творчих ігор старших дошкільників, у яких відбивається та твориться дитяча субкультура, що у свою чергу дає можливість спостерігати дійсний рівень розвитку мовленнєвого спілкування старших дошкільників за такими характеристиками показників рівнів розвитку структурних компонентів мовлення старших дошкільників:

1. Контактвстановлюючий структурний компонент, який спрямований на налагодження взаємодії між учасниками спілкування і проявляється у вмінні: встановлювати мовленнєвий контакт з учасниками гри через презентацію себе, своїх іграшок, ігрових умінь; спрямовувати мовленнєвий

контакт на інших дітей, помічати їх зовнішній вигляд, іграшки, ігрові вміння та активно відповідати на ігрові пропозиції однолітків; встановлювати єдиний мовленнєвий простір з однолітками у грі, спрямовувати мовлення на виконання ігрової ролі та здійснення спільного ігрового задуму.

2. Емотивний структурний компонент, який спрямований на взаєморозуміння та встановлення зворотного зв'язку між учасниками спілкування і проявляється у вмінні: усвідомлювати емоційний зміст ситуації спілкування, визначати емоційний стан партнера по грі, встановлювати двосторонній емоційний зв'язок; розуміти характер мовленнєвого спілкування (інтонація, сила голосу), точно/коректно використовувати мовні одиниці та мовні висловлювання в процесі гри згідно емоційного стану персонажів; отримувати задоволення від спільної взаємодії; дякувати одноліткам за цікаву спільну гру.

3. Когнітивний структурний компонент, який спрямований на обмін інформацією між партнерами спілкування і проявляється у вмінні: використовувати запас слів, який характеризує ігрові ролі у повній мірі, розуміти просторово-часові ознаки ситуації спілкування (місце, час, зміст взаємодії); використовувати різноманітні засоби мовлення під час виконання ролей; будувати структуровані речення, змінювати слова відповідно до граматичних категорій, чітко вимовляти звуки та слова, керувати силою голосу, використовувати рольове мовлення; поповнювати словниковий запас (різноманітне і точне використання лексики, що відповідає ситуації і змісту спілкування);

4. Регулятивний структурний компонент, який спрямований на організацію та управління спільною діяльністю і проявляється у вмінні: розуміти мовні звернення партнера по грі та підпорядковувати свої мовні висловлювання спільним з однолітками ігровим сюжетам; висловлювати свою думку та вислуховувати думку партнера по грі, переконувати, доводити необхідність сюжетних змін у спільних іграх з іншими дітьми; використовувати новий мовленнєвий досвід у процесі розширення спільного

сюжету; керувати мовленням, змінювати його відповідно до розвитку ситуації.

Отже, розвиток мовлення старших дошкільників нерозривно пов'язаний із процесом включення малюка у систему спілкування з навколишнім світом через провідний вид діяльності – творчу гру, в ході якої відбувається активне присвоєння культурно-історичної спадщини людства. Згідно з цим постають і відповідні завдання:

- характеристика структурних компонентів мовлення у процесі самодіяльних ігор дошкільників,
- визначення діяльнісної сторони спілкування у спільних іграх дітей дошкільного віку та тих труднощів, які виникають під час комунікації,
- виявлення взаємовпливу між засвоєнням діяльнісної сторони спілкування та процесом розвитку мовлення старших дошкільників у ході їх самодіяльних ігор .

Тобто, під час спостереження за сюжетно-рольовими іграми дошкільників, ми бачили реальну взаємодію, яка відбувається між дітьми у процесі вільної діяльності. Це дало нам змогу проаналізувати особливості розвитку їх мовлення. Ми фіксували випадки, коли дітям було легше наполягати, нав'язувати, підпорядковувати, вказувати, вимагати, ображатись. Мовлення таких дітей не завжди було спрямоване на іншу дитину. Але, наштовхуючись на небажання однолітків підкорятись, учасники гри намагалися засвоювати іншу комунікативну поведінку, що визначалась вмінням пропонувати, пояснювати, вислуховувати, узгоджувати, переконувати, приймати задум іншої дитини, виробляти спільні рішення, демонструвати позитивну налаштованість на іншого, сприймати емоційний стан партнера, виходити з конфлікту та суперечки гідно, не вдаючись до образливих слів та принижень.

Розвиток комунікативної поведінки дошкільника, спрямованої на взаємодію з однолітком, починається з процесу засвоєння соціально-рольового простору у творчій грі. Прояв такої готовності до засвоєння нових

форм спілкування з однолітками, що спрямований на розвиток уміння підпорядковувати свої бажання інтересам інших учасників гри, визначає перехід до наступного етапу процесу розвитку комунікативної поведінки дошкільника. Він характеризує процес засвоєння системи суб'єкт-суб'єктних відносин у структурі діяльності, що у старшому дошкільному дитинстві проявляється між учасниками творчої гри.

Зазначимо, що становлення та розвиток сюжетно-рольової гри в старшому дошкільному віці залежить від становлення усіх структурних компонентів мовлення в єдності: контактовстановлюючого, емотивного, когнітивного, регулятивного.

Спостерігаючи за сюжетно-рольовими іграми старших дошкільників, ми відмітили, що найважливішого значення для того, щоб гра вдалася набуває регулятивний структурний компонент мовлення в структурі сюжетно-рольової гри. Для дітей важливо, щоб вони бачили потребу бути зрозумілим усім, з ким вступають у контакт під час гри, вміли вислуховувати думку партнера по грі з приводу послідовності ігрових дій в рамках обраного сюжету, ігрового використання предметів та з приводу процесу гри, тобто рольового поводження. Також вміли: узгоджувати декілька сюжетних ліній в рамках одного задуму, вдало вплітати свою сюжетну лінію у процес сюжетно-рольової гри інших дітей, використовувати запропонований іншою дитиною сюжет у своєму задумі та вміли використовувати нову інформацію для розширення спільного сюжету.

Отже, принципово важливим є те, що розвиток сюжетно-рольових ігор та основних її компонентів дає можливість дітям зробити зміст різноманітним, отримати позитивний емоційний результат від здійснення ролі, що підвищує зацікавленість до гри як до засобу розвитку структурних компонентів мовлення.

Розвиток гри дошкільників на шостому році життя характеризується тим, що діти виявляють здатність не програвати дії, а позначати їх словом, рухом, мімікою, пантомімою. У цьому віці гра визначається задумом і

намірами дітей, які здатні підпорядковувати свої дії правилам гри. Так як спільна гра вимагає ігрової ситуації, то розвиток гри залежить від того, чи сформовані в дошкільників навички спільної діяльності. Дитині потрібно не тільки усвідомити свій задум, але й зрозуміти задум партнера (контактовстановлюючий та емотивний структурні компоненти мовлення). Складність спільної гри обумовлена тим, що кожна дитина має своє уявлення про розгортання сюжету, пов'язане з її особистими інтересами, досвідом, можливостями і найголовніше, як ми спостерігали, залежить від рівня розвитку її власного мовлення та рівня розвитку мовлення партнера по грі. Прийняття ігрового задуму партнера й зміна власного задуму для того, щоб виробити загальну сюжетну лінію, вимагають від дитини певної гнучкості, вміння оперувати образами персонажів, подій (регулятивний структурний компонент).

Висновки і перспективи наукових пошуків. Отже, сучасний стан проблеми розвитку творчих ігор, під час яких дитина опановує навичками спілкування із однолітками, говорить про те, що у дошкільному дитинстві необхідно приділяти більше уваги процесу становлення та розвитку провідного виду діяльності. Оскільки у творчій грі, соціальною за своєю природою, походженням і змістом, відбувається розвиток спілкування на рівних «дитина – дитина» або «дитина – група дітей», що забезпечує умови для збереження фізичного та психічного здоров'я дитини дошкільного віку. Тому дорослі мають усвідомлювати, що саме творча гра дозволяє малюку самостійно відтворювати світ дорослих, включатись у міжособистісну взаємодію, відтворювати ігрові та встановлювати реальні стосунки з іншими дітьми, які складають основу для поступового розвитку комунікативної компетентності у спілкуванні та забезпечують успішність в оволодінні будь-яким видом діяльності у майбутньому.

Література

1. Ігрова діяльність дошкільника : молодший дошкільний вік / Піроженко Т.О. та ін. Київ: Генеза. 88 с. (Серія «Настільна книжка вихователя»).

2. Карасьова К.В. Світ дитячої гри. Київ : Шк. світ, 2010. 128 с.
3. Лисина М. И. Генезис форм общения у детей. Принцип развития в психологии ; [под ред. Л.Анцыферовой]. Москва : Педагогика, 1978. С. 268–295.
4. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.
5. Развитие общения дошкольников со сверстниками. [под ред. А.Г.Рузской]. Москва: Педагогика, 1989. 216 с.

References

1. Pirozhenko, T.O. et. al. (2016). *Ihrova diialnist doshkilnyka : molodshyi doshkilnyi vik [Playing activity of preschool child : junior preschool age]* Kyiv : Heneza. 88 s. (Seriiia «Nastilna knyzhka vykhovatelii») [in Ukrainian].
2. Karasova, K.V. (2010). *Svit dytiachoi hry. [World of child's game]* Kyiv : Shk. svit. 128 s. [in Ukrainian].
3. Lisina, M. I. (1978). *Genezis form obscheniya u detey. [The genesis of the forms of communication in children]*. Printsip razvitiya v psihologii ; [pod red. L. Antsyiferovoy]. Moscow : Pedagogika. S. 268–295. [in Russian].
4. Pirozhenko, T.O. (2010). *Komunikatyvno-movlennievyyi rozvytok doshkilnyka [Communicative vocal development of preschool child]*. Ternopil : Mandrivets. 152 s. [in Ukrainian].
5. Ruzska, A.G. (Ed.). (1989). *Razvitie obscheniya doshkolnikov so sverstnikami [The development of communication preschoolers with peers]* Moscow : Pedagogika. 216 s. [in Russian].